

Ватаманюк Г. Теоретичні основи формування лексичної компетенції старших дошкільників у процесі сприйняття художніх картин / Галина Ватаманюк // Педагогічна освіта: теорія і практика : зб. наук. праць / Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, Інститут педагогіки НАПН України ; [гол. ред. В. М. Лабунець]. – Кам'янець-Подільський, 2017. – Вип. 22 (1-2017), ч. 2. – С. 183– 187.

УДК 373.2.016 :81-028.31 :75.071

Ватаманюк Галина

Vatamaniuk Halina

**ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ЛЕКСИЧНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ
СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ У ПРОЦЕСІ СПРИЙНЯТТЯ ХУДОЖНІХ
КАРТИН**

**ORGANIZATIONAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS
WORKS WITH THE CHILDREN'S BOOK IN PRESCHOOL EDUCATIONAL
INSTITUTIONS**

У статті розкрито сутність лексичної компетенції в контексті мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку, окреслено завдання, напрями, принципи і зміст роботи з дошкільниками з формування лексичної компетенції; висвітлено особливості сприйняття художніх картин та їх вплив на збагачення словника старших дошкільників.

Ключові слова: лексична компетенція, художня картина, дошкільники, методика, формування.

Відродження державності в Україні поставило перед дошкільною освітою нові проблеми і завдання, серед яких пріоритетним є національно-мовленнєве виховання дітей, спрямоване на формування свідомої мовної особистості, здатної до ініціативності й вільного самовираження через спілкування рідною мовою, оскільки саме мова є інструментом пізнання дійсності й засобом встановлення

контакту з дошкільцями. Серед складових змісту роботи з дошкільниками з мовленнєвого розвитку особливе місце займає збагачення, уточнення й активізація лексичного багату рідної мови, що лежить в основі формування лексичної компетенції, як однієї із сторін культури мовлення, сформованість якої є кінцевим результатом навчання рідної мови в дошкільному закладі. Нові потреби мовної освіти зумовлюють потребу і в нових засобах її розвитку. У світлі цих міркувань провідним формувальним засобом виступають художні картини, які мають потужний розвивальний потенціал.

Проблема формування лексичної компетенції дошкільників не є новою. Вона досліджувалася вченими у різних напрямках: збагачення словника дітей раннього (Ю. Аркін, В. Гербова, Г. Ляміна та ін.) і дошкільного віку (А. Богуш, І. Непомняща, Ю. Ляхівська та ін.); особливості становлення і розвитку словника дітей впродовж дошкільного дитинства (Г. Бавикіна, А. Іваненко, М. Коніна, В. Коник, Н. Кудикіна, В. Логінова, Н. Луцан, А. Смага, Є. Струніна та ін.); особливості засвоєння семантики слів, уточнення і розширення значень уже відомих у певному контексті, використання тематичного принципу введення лексики, асоціативного поєднання слів (А. Арушанова, Н. Гавриш, А. Ількова, Н. Кирста, Л. Колунова, А. Лаврентьєва, О. Ушакова та ін.). Натомість результати вивчення науково-методичної літератури засвідчили, що репродукції художніх картин ще не зайняли належного місця у формуванні лексичної компетенції старших дошкільників. В окремих дослідженнях (Л. Ворошніна, Н. Гавриш, Н. Орланова, Л. Зданевич, Є. Зрожевська, Є. Короткова, Л. Калмикова, Т. Сидорчук, О. Соцька) вони виступають як засіб розповідного, описового, творчого, емоційно-виразного мовлення. На підставі вивчення наукової літератури та практики дошкільної освіти з досліджуваної проблеми виокремлено низку суперечностей між: вимогами до сформованості лексичної компетенції у дошкільників та реальним станом їх наявності; розвивально-естетичним потенціалом репродукцій художніх картин та недостатнім використанням їх можливостей у формуванні лексичної компетенції старших дошкільників. Необхідність розв'язання означених суперечностей зумовили вибір теми

дослідження «Формування лексичної компетенції старших дошкільників у процесі сприйняття художніх картин».

Мета статті – розкрити сутність і зміст лексичної компетенції в контексті мовленнєвого розвитку старших дошкільників; виявити особливості сприйняття художніх картин та їх вплив на збагачення словника старших дошкільників.

На сучасному етапі розвитку освіти в Україні, в дошкільній педагогіці утвердився компетентнісний підхід до розвитку дітей, суть якого полягає у спрямованості навчально-виховного процесу на формування й розвиток ключових і предметних компетентностей. Компетентність, за А. Богуш – це комплексна характеристика особистості, яка включає результати попереднього психічного розвитку: знання, вміння, навички, креативність (здатність творчо вирішувати завдання: скласти творчі розповіді, малюнки і конструкції за задумом), ініціативність, самостійність, самооцінювання, самоконтроль. Компетентність має вікові характеристики, які розглядаються як орієнтовні показники розвитку особистості на кожному віковому етапі, базисні характеристики видів діяльності [3, с. 75].

У мовленнєвій діяльності розрізняють мовну і мовленнєву компетенції. Мовна компетенція, як засвоєння та усвідомлення мовних норм, що історично склались у фонетиці, лексиці, граматиці, орфоєпії, семантиці, стилістиці та адекватне їх застосування в будь-якій людській діяльності у процесі використання певної мови, може бути сформованою тільки в дорослої людини, яка знає орфоєпічні та орфографічні правила. У дошкільному віці йдеться лише про мовленнєву компетенцію. Мовленнєва компетенція – це вміння адекватно й доречно спілкуватись рідною мовою в різних життєвих ситуаціях (висловлювати свої думки, бажання, наміри, прохання), розповідати, пояснювати, розмірковувати, оцінювати, використовувати як мовні, так і позамовні засоби (міміка, жести, рухи) та інтонаційні засоби виразності, форми ввічливості (мовленнєвий етикет); спостерігати за своїм мовленням та мовленням інших, виправляти помилки, дотримуючись загальної культури мовлення, прагнення творчо самореалізуватися. [2, с. 23].

Мовленнєва компетенція передбачає сформованість фонетичної, лексичної, граматичної, діалоногічної компетенцій. Лексична компетенція визначається вченими (О. Амацьєва, А. Богуш, Н. Гавриш, С. Ніколаєва та ін) як наявність певного запасу лексичних одиниць з урахуванням віку дитини, здатність адекватно оперувати ними в актах комунікації в різноманітних значеннях, доречно вживати образні вислови, прислів'я, приказки, фразеологічні звороти для досягнення відповідного комунікативно-функціонального результату. Адже уявлення дитини тільки тоді стають чіткими і ясними, коли вони одержують словесне вираження. За Н. Горбуною, лексична компетенція – це здатність миттєво викликати з тривалої пам'яті еталон слова залежно від конкретного мовленнєвого завдання та включати це слово в мовленнєвий ланцюг. Лексична правильність мовлення визначається сталістю лексичних мовленнєвих навичок таких, як розпізнавання і розуміння лексичних одиниць активного і пасивного мінімумів при аудіюванні і говорінні [5, с. 3].

Складовими формувальної роботи з лексичної компетенції в дошкільному закладі є мета, завдання, напрями, принципи та засоби, що визначають зміст роботи з дітьми. Метою лексичної роботи в дошкільному дитинстві є формування умінь дітей доречно добирати слова рідної мови, розуміти їх значення та вживати їх у власному мовленні. До ключових завдань розвитку словника дітей у дошкільному віці віднесено: збагачення та кількісне накопичення лексики дитиною (збільшення словникового запасу за рахунок засвоєння дітьми нових значень багатозначних слів, що вже наявні в їхньому лексичному запасі); якісне засвоєння лексики, що виявляється в поглибленому розумінні значення й смислових відтінків слів і словосполучень, їх уточнень, подальшому оволодінні узагальненням, яке в них виражене; активізації словника – застосування дітьми лексичних засобів у різних мовленнєвих ситуаціях. Лінгвісти поділяють засвоєні дитиною слова на *дві категорії* – *пасивну* (слова, які вона розуміє, пов'язує з конкретними уявленнями, але сама ними не користується) і *активну* (слова, які дитина не тільки розуміє, а й доречно й свідомо використовує у своєму мовленні). Нові слова у мовленні дітей активізуються за умови уточнення значення та закріплення способів їх відтворення

на практиці. Усі ці завдання тісно пов'язані один з одним, і тому важко виділити межу, коли закінчується один процес і розпочинається інший. Поряд із ключовими завданнями, А. Богуш виокремлює ще й такі, як підвищення рівня мовленнєвої культури (заміна діалектизмів, говірок словами літературної мови); розвиток образного мовлення – збагачення активного словника дітей образними виразами (із текстів художніх творів, казок), приказками, прислів'ями, скоромовками, загадками, епітетами, метафорами; виховання дослідного інтересу до слова (навчання розуміння багатозначності, синонімічності та переносного значення слів; засвоєння узагальнювальних понять) [2, с. 25]. Зміст формувальної роботи по кожному із завдань показано на *рисунок 1*. Основними напрямками словникової роботи з дошкільниками є реалізація номінативної функції лексичних одиниць (визначення за допомогою слова об'єктів і предметів довкілля – *що* як називається) та засвоєння змістової сторони слова через тлумачення значень слів і словосполучень – *що означає* назване слово, чи словосполучення). Цілеспрямована й систематична робота в цих напрямках сприятиме реалізації вищезначених завдань з формування лексичної компетенції старших дошкільників.

З метою ефективності формувального процесу, дошкільна лінгводидактика пропонує дотримуватися таких принципів навчання, як: єдності розвитку словника з розвитком сприймання і мислення (єдність факту і слова, що позначають явища дійсності); взаємозв'язку слова і попереднього уявлення, що конкретизує принцип використання наочності як основи для організації пізнавальної та мовленнєвої діяльності; взаємозв'язок усіх завдань словникової роботи на кожному занятті та здійснення активної словникової роботи під час виконання усіх розділів програми як на заняттях, так і під час режимних процесів; принцип сенсорно-лінгвістичного розвитку, активної пізнавальної діяльності дітей у засвоєнні слова, національної спрямованості словникової роботи, принцип тематизму, який допомагає згрупувати лексику (різні частини мови) в одну тему, що значно підвищує темпи засвоєння словника [3, с. 326]. Так, у старшому дошкільному віці словник дітей збагачується словами в межах таких тем, як: «Відносини між людьми», «Гостинність»,

«Дорожній рух», «Спортивні розваги», «Народні національні символи», «Українські традиції та обряди», «Державні символи» тощо [2, с. 86].

Зміст роботи з формування лексичної компетенції старших дошкільників відображено і в чинних освітніх програмах. Так, на 6 (7)-му році життя, за програмою «Дитина» (2012р.), робота над словом передбачає розширення уявлень дітей про слово як основну одиницю мовлення та складову частину речення; стимулювання до усвідомленого вживання в мовленні понять: «слова-назви предметів», «слова-назви ознак предметів», «слова-назви дій з предметами»; закріплення вмінь ставити до слів граматичні питання (Хто? Що? Яке? Чий? Чия? Чиє? Що робить? Що роблять?) [6, с. 282]. Результатами освітньої діяльності, за Базовим компонентом дошкільної освіти, є збалансованість словникового запасу випускника дошкільного закладу із різних освітніх ліній: «Особистість дитини», «Дитина в соціумі», «Дитина у природному довкіллі», «Гра дитини», «Дитина у світі культури», «Дитина у сенсорно-пізнавальному просторі»; вміння добирати найбільш точні слова відповідно до ситуації мовлення; називати ознаки, якості, властивості предметів, явища, події; вживати слова різної складності, синоніми, антоніми, епітети, метафори, багатозначні слова; фразеологічні звороти; знання дітьми прислів'їв, приказок, утішок, загадок, скоромовок; володіння формулами мовленнєвого етикету відповідно до ситуації (привітання, прохання, вибачення, подяка, комплімент), формами звертання до дорослих і дітей [2, с. 20].

До складових формувального процесу віднесемо і засоби навчання, серед яких важливе місце займають художні картини – різновид станкового живопису, що «відображає реальну дійсність в образній формі, повніше і глибше віддзеркалює сутність речей або явищ, які художник передає в картині» [11, с. 178.]; твір живопису, який «правдиво розкриває задум художника, що відрізняється значимістю змісту, правдивістю і закінченістю художньої форми; підсумок тривалих спостережень і роздумів художника над сутністю буття» [11, с. 129]. У практиці дошкілля використовуються репродукції художніх картин (відтворення оригіналу картини в безлічі екземплярів друкарським способом), оскільки вони є найбільш доступним видом мистецтва живопису для дітей та одним із видів

наочності, що використовуються в навчальному процесі дошкільного закладу. Образотворче мистецтво, як засіб образного пізнання дійсності, що розкриває перед дитиною реальний світ, дає нові знання, розширює світогляд дитини, учить краще бачити і розуміти дійсність. Сприйняття картини є основою процесу розуміння і засвоєння навчального матеріалу. Наочність без слова, без мови, зауважує Б. Ананьєв, затримує пізнання дітей на рівні конкретного і особливого, не даючи можливості перейти до загального, а значить, і розкрити істотне. Саме з допомогою слова вирішуються протиріччя, що існують у самій природі сприйняття. Слово відображає загальне в окремому, абстраговане в конкретному, категоріальне в одиничному, істотне у випадковому. Слово, що позначає поняття, розкриває в образі істотне і робить його осмисленим [1, с. 174].

За даними психолого-педагогічних досліджень (Н. Ветлугіної, Л. Виготського, А. Запорожця, Г. Люблінської, С. Рубінштейна, Е. Фльоріної), розуміння творів образотворчого мистецтва, їх змісту і засобів виразності, за умови цілеспрямованого навчання, доступне дітям дошкільного віку. Особливістю дитячого сприйняття картини, є постановка запитань дорослих за змістом картини, що вимагають від дитини позначення словами різних зв'язків, існуючих між зображеними на картині предметами та спонукає дитину до пошуку цих зв'язків. Рівень сприйняття дитиною картини, зазначає С. Рубінштейн, залежить не від її «природної обдарованості», а від цілого ряду умов, особливо від змісту запропонованої дитині картини. Так, при розгляді незнайомої картини, дитина обмежується перерахуванням окремих предметів, при розгляді доступної за змістом – будує зв'язну розповідь [8, с. 13].

Як свідчать дослідження Н. Зубаревої, сприйняття дітьми картин живопису носить метафоричний характер при визначенні настрою картини і це активізує образні вирази дітей, робить процес сприйняття дитиною емоційнішим і образним, сприяє естетичному переживанню. Вчена вважає, що під час розглядання дітьми картини велике значення для її сприймання має педагогічне спрямування, яке здійснюється шляхом постановки навідних запитань. Саме запитання спонукають

дітей по-новому розглядати картину, побачити головне, цікаве з позиції художника а не механічно виділяти зображене на ній [7, с. 34].

На думку Н. Ветлугіної, емоційна забарвленість сприйняття картини увиразнює дитяче мовлення порівняннями, метафорами, образними виразами, елементами естетичної оцінки за умови постановки запитань вихователя як засобу стимулювання виразності мови у процесі сприйняття художніх картин. В той же час, зазначає вчена, не можна обмежуватися лише запитаннями, потрібно уміло поєднувати їх із поясненнями, узагальненнями, які мають бути образними, виразними, створювати відповідний настрій [4, с. 142].

Проблемою впливу на розвиток мовлення репродукцій художніх картин у процесі їх сприйняття займалися вчені А. Богуш, А. Бородіч, М. Коніна, Е. Короткова, С. Тіхеєва, О. Ушакова та ін. Узагальнюючи досвід минулих і сучасних досліджень, учені характеризують художню картину як універсальний засіб виховання дошкільників. С. Тіхеєва у своїх дослідженнях, художні картини розглядає як засіб загального розвитку дитини. Вчена зазначає, що «розглядання картин у ранньому дитинстві передбачає досягнення потрібної мети: розвиток здібностей до спостереження; включення інтелектуальних процесів (мислення, уяви, логічної думки), що супроводжують спостереження; розвиток мовлення дитини [3, с. 158]. На думку О. Соцької, робота за картиною сприяє розширенню словникового багажу дітей, привчає мислити логічно, послідовно, чітко виражати свої думки, сприяє формуванню емоційно-виразного мовлення, підвищує загальну культуру мовлення» [9]. За Г. Пікурганною, уміння образно виражати думки про твір живопису успішно закріплюється у процесі дидактичних ігор, використання яких викликає інтерес дітей до мистецтва живопису, формує уміння «читати» картину, аналізувати її засоби виразності, учить підбирати епітети і порівняння, давати образну характеристику через виразні висловлювання» [7, с. 15].

О. Ушакова зазначає, що твори живопису спонукають дітей до використання засобів художньої виразності в описі, оповіданні, міркуванні, що сприяє формуванню виразного мовлення. Сприймаючи художній образ картини, дитина зіставляє його зі словесним і таким чином передає в своїй розповіді. Лексичні

вправи на добір епітетів, метафор, порівнянь, синонімів і антонімів допомагають дітям відчутти красу слова, порівняти непоетичну і поетичну мови, розвивають художнє сприйняття довкілля, вміння побачити у ньому красу. Наприклад: підбери слова, близькі до слова холодний; підбери слова, протилежні словам холодний, похмурий, ясний; як можна сказати про сніг, про березу, про осінь? Відтак уточнюються значення слів, лексичний багаж збагачується номінативними, означуваними, дієслівними словами, образними виразами, синонімами, епітетами, осмислюються зв'язки між словосполученнями і реченнями, що веде до мовленнєвої творчості [10, с. 111].

Отже, аналіз наукового фонду з досліджуваної проблеми свідчить про те, що за умови цілеспрямованого навчання, дошкільникам доступне розуміння картин живопису, їх символічний зміст і засоби виразності. Сприймаючи художній образ твору, вони зіставляють сприйняте зі словесним образом, який передають у власному мовленні. Набутий дітьми лексичний досвід у спілкуванні з художніми картинками може використовуватися у повсякденному житті. Проте цього дітей потрібно вчити, як і будь-якого іншого виду діяльності.

Перспективи подальшого дослідження бачимо у вивченні можливостей формування лексичної компетенції в театралізованій діяльності та під час спостережень у природі, створенні й обґрунтуванні методики дослідного інтересу до слова.

Список використаних джерел

1. Ананьев Б. Г. Избранные психологические труды / Б. Г. Ананьев // Под ред. Н. А. Бодалева, Б. Ф. Ломова. – Москва : Педагогика, 1980. – в 2 т. – Т 2. – 288 с.
2. Богуш А. М. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти / А. М. Богуш. – 4-те вид., доопр. і доп. – Харків : Ранок, 2013. – 192с.
3. Богуш А. М. Дошкільна лінгводидактика: теорія і методика навчання дітей рідної мови : підручник / А. М. Богуш, Н. В. Гавриш/ За ред. А. М. Богуш. – Київ : Вища школа, 2007. – 542 с.

4. Ветлугина Н. А. Художественное творчество и ребенок / Н. А. Ветлугина. – Москва : Педагогика, 1992. – 284с.
5. Горбунова Н. В. Лексична компетенція дітей дошкільного віку в сучасних дослідженнях. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Pfto/2010_8/files/PD810_14.– Заголовок з екрану.
6. Дитина. Програма виховання і навчання дітей від двох до семи років: видання 3-є доопрацьоване та доповнене / Г. В. Бєленька, О. Л. Богініч, Н. І. Богданець-Білокаленко, С. А. Васільєва та ін., наукове керівництво В. О. Огнев'юк, К. І. Волинець // Київ : Київський університет імені Бориса Грінченка, 2012. – 498 с.
7. Підкурманна Г. О. Ознайомлення дітей старшого дошкільного віку з мистецтвом живопису: методичі рекомендації / Г. О. Підкурманна. – Київ : РМК, 1991. – 25 с.
8. Рубинштейн С. Л. К вопросу о языке, речи и мышлении / С. Л. Рубинштейн // Вопросы языкознания. – 1987. – № 2.
9. Соцька О. Формування емоційно-виразного мовлення старших дошкільників у процесі сприймання творів живопису [Електронний ресурс]./О. Соцька. – Режим доступу : <http://revolution.allbest.ru/pedagogics/d00320136.html> – Назва з екрану.
10. Ушакова О. С. Развитие речи детей 5-7 лет /О. С. Ушакова. – 2-е изд., перераб. и дополн. – Москва : Сфера, 2012. – 272 с.
11. Чумичова Р. Восприятие живописи и развитие образной речи / Р. Чумичова Дошкольное воспитание. – 1987. – № 11. – С. 44.

In article the entity of the concept "lexical competence" in the context of speech development of the preschool child is opened. Definited purposes of formation of lexical competence of high preschool children - formation of abilities of children is pertinent to be at loss for words of the native language, to understand their value and to accept in own speech; the task - the quantitative enrichment of the dictionary of the child new

lexicon; assimilation of the social fixed word meanings and phrases; activation of a lexical baggage; education of research interest in the word and respect for the native word, the aspiration to speak the literary language.

The principles of dictionary operation with preschool children are described: implementation of the active dictionary operation in case of execution of all sections of the program both on occupations, and during regime processes; sensor and linguistic development, the vigorous cognitive activity of children in assimilation of the word, a national directivity of dictionary operation, the principle of a tematizm which helps to group lexicon in one subject that increases rates of assimilation of the dictionary.

Features of perception by children of art patterns - establishment of lexical communications between images on a pattern by means of leading questions of the teacher are probed; dependence of level of perception by the child on the maintenance of the offered pattern, but not from its "natural endowments"; comparison of an artistic image of a pattern with verbal and its reproductions in expressions; metaphoricalness in case of determination of mood of a pattern, activates tropes of children, does perception process emotional and figurative. It is clarified that operation on art a pattern emotionally colors process of formation of lexical competence of preschool children, promotes enrichment of a dictionary baggage defined, verbal to words, tropes, synonyms, antonyms, epithets, comparing, metaphors, elements of esthetic assessment when setting questions of the tutor as stimulants of the active dictionary, accustoms to think logically, to accurately express the thoughts, increasing the general standard of speech.

Keywords: *lexical competence, art pattern, high preschool children, technique, formation.*

Vatamanyuk Galina Petrivna candidate of pedagogical sciences, senior teacher of department of the theory and technique of preschool and primary education.

Ватаманюк Галина Петрівна кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри теорії та методики дошкільної і початкової освіти.